

Ikarusz-természet és börtönkenyér

Demeter Béla: egy személyes tragédia közösségi vonatkozásai

Beke György fogalmazta meg először az érvényes és mindmáig válaszra váró kérdést: ha valaki a történelem fogaskerekei közé kerül, annak az lesz a sorsa, mint Demeter Bélának? S mindegy, hogy oda dobták, vagy oda esett?!

Minden nép és nemzet, minden közösség – s ezt történelmi példák erősítik – egy idő után elégtételt nyújt áldozatainak, megemlékezik mártírjairól. Vagy úgy, hogy igyekezik őket kiengesztelni még életükben, ha lehetséges, vagy holtukban legalább úgy, hogy ápolja emléküket. De ki fogja rehabilitálni Demeter Bélát? És miért is kell rehabilitálni személyét, közkinccsé tenni az erdélyi magyarságot hozott áldozatát és rendkívül gazdag életművét?! Ki is volt Demeter Béla?

*

Egész élete, egész munkássága az erdélyi magyar közösség jövőjéért való küzdelemben telt el és teljesedett ki. Hogyan történhetett meg mégis, hogy a mai erdélyi magyar közvélemény mit sem tud az egykori írástudóról, közéleti harcosról, nagy tudású szakemberről, kutatójáról – a kor tanújáról? A mártírsors és annak politikai következményei – a történelemben nem példátlan módon – azt eredményezték, hogy személye szinte ismeretlen maradt az erdélyi magyarság múltja iránt érdeklődők előtt is. Testvérének, Demeter Jánosnak, Jancsó Elemérnek, Jancsó Bélának, Venczel Józsefnek, László Dezsőnek (az egykori „erdélyi fiataloknak”) megjelentek visszaemlékezései, írásai, ezért munkásságuk jobban beépülhetett a köztudatba, mint az ő hagyatéka. Az övét tiltás és elhallgatás övezte és süllyesztette el.

Demeter János 1975-ben megjelent visszaemlékezésében (*Századok sodrában*. Bukarest, Kriterion) nem sok szót és teret vesztegetett öccsére. Miért? Talán öccse által is támogatott kizárása a harmincas években az *Erdélyi Fiatalok* köréből vagy a „Ki megy balra, ki meg jobbra?” politikai osztódásból és következményeiből eredő testvérharag volt az oka? Vagy az, hogy a politikai és társadalmi ranglétrán elfoglalt pozícióját baloldali múltja ellenére – különösen 1956 után

KÓNYA-HAMAR SÁNDOR (1948) Székelykocsárdon született költő, közíró, szerkesztő, politikus.

- veszélyeztette az irredentának és revizionistának titulált, kémkedéssel gyanúsított testvér, aki Magyarországról történt kiadatása után börtönbe került, és ott is halt meg gyanús körülmények között? Egyébként a szóban forgó könyvnek éppen a kommunista rezsim középkori szinten működtetett zsilávi börtönének, a fogva tartás körülményeinek, az embertelen bánásmódnak az érzéketlen leírása a legkiemelkedőbb erőssége. A két testvér ugyanis 1951. április 18. és 1952. december 24. (D. B. halálának napja) között együtt fogyasztotta a román börtönkenyeret (Balogh Edgár, Lakatos István, Csögör Lajos mellett). Demeter János öccse halálának körülményeiről első ízben 1988 tavaszán beszélt Tóttóssy Istvánnénak.¹ Addig a családban is úgy tudták, hogy D. B. az 1946-os letartóztatás előtt felfedezett és sikeresen megműtött heredaganat következtében pusztult el (amely a vattatások és kínzások alatt kiújult).

*

Demeter Béla annak a két világháború közötti, az együtt élő népek megegyezésében bízó, a transzszilvanizmus eszmekörében gondolkodó erdélyi magyar értelmiségi nemzedéknek volt valóban emblemikus alakja, aki úgy készült, majd lett felelős és tette kész írástudója közösségének, hogy mindvégig tudatában maradt annak: aki írástudó, az nem válhat (önmaga lényegének megtagadása nélkül) gerinctelen szószegővé és árulóvá, igazolva mintegy a Julien Benda és Babits Mihály által hangoztatott igazságot. Talán ezért is sohasem volt frontemberként a közélet, a politika élvonalában. Mindig inkább a háttérből készített elő eseményeket és fordulatokat: újságíróként, felelős szerkesztőként, úttörő falukutatóként, EMGE-tisztviselőként. „Hídverő” volt, mai szóhasználatlaltal élve „cölöpember”, majd pedig – magyar állami közszolgálatban – nemzetközi szakértőként és tanácsadóként végzett fontos, nélkülözhetetlen munkát.

Ikarusz-természet volt: kíváncsi, tudás- és szabadságvágygal teli ember, mint annyian a Kelet-Közép-Európában kisebbségi sorsra kárhoztatottak közül a XX. században született – közösségének erkölcsi és szellemi mindenese. Aki a túlélő hit és meggyőződés kegyelme adta belső szabadsággal, a sors által rá mért feladat-tudattal volt telítve mindig. Az autonómiáját megőrző, metafizikai értelemben is szabad ember arány- és minőségérzéke szavatolta, hogy a mértéket sosem vétette el. Csalódások után és radikalizálódás közben sem. Szolidaritásérzése és szociális érzékenysége, kiváló kommunikatív képessége és nyelvtelhetsége pedig nem mindennapi segítséget jelentett a kapcsolatteremtésben és -ápolásban, az olyan szellemi-politikai körökbe való bejutásban, mint a *Hitel* szabad szellemi köre vagy az *Erdélyi Fiatalok* és az EMGE, Bukarestben különböző vezető politikusok (Alexandru Vaida-Voievod, Iuliu Maniu) és társadalomtudósok (Dimitrie Gusti), majd Budapesten neves politikusok és kormánytényezők (Teleki Béla és Teleki Géza, Tildy Zoltán, Nagy Ferenc és Bajcsy-Zsilinszky Endre) közvetlen bizalmi köre. Rendkívül figyelemreméltó az az emberi következetesség és erkölcsi értékrend, mellyel minden helyzetben viselkedett, gondolkozott és cselekedett. Elegendő csak arra a történelmi helyzetre gondol-

ni, melyben a Vásárhelyi Találkozó szervezése és lebonyolítása történt. Mivel ő a *Hitel* köréhez is tartozott, s annak jelentős szerepe volt a találkozó megszervezésében és lebonyolításában, határozottan amellet kardoskodott, hogy az Erdélyi Fiataloknak is részt kell venni az új erdélyi magyar értelmiség, minden szellemi és ideológiai irányzat és törekvés közös találkozóján. Az Erdélyi Fiatalok László Dezső és Jancsó Béla vezette csoportja viszont mindezt elutasította, mert mint állították, egy olyan megmozduláson nem vehetnek részt, amelynek szervezésében a kommunisták is jelen vannak. Demeter Béla viszont nem tudta és nem akarta elfogadni az erdélyi magyarság felekezeti vagy ideológiai megosztottságát. Miképpen azt sem tudta elfogadni, amiben az erdélyi magyarság élni és vergődni volt kénytelen: a kisebbségi sorsot és létet. Hiszen aki Erdélyben maradt Trianon után, az egyáltalán nem ahhoz igazodott, hogy a kisebbségi sors politikai lehetetlenség. S az 1920 és 1940 között mégis annak bizonyult. Ezért volt konokan kitartó és következetes az erdélyi magyarság jövőbeli sorsának rendezésében. S a párizsi békeszerződés idején is éppen ezért hívta fel magára a figyelmet – s tudta hallatni szakértőként a szavát. Márai Sándor párizsi tudósítóként feljegyezte, hogy a magyar békeküldöttség tagjai közül azon kevesek egyike, akiknek szakmai tudásához és politikai felkészültségéhez nem férhet kétség, amellet őt nyelvismerete, érvelő szereplése és lobbizása valóban feljogosítja a tárgyalásokon való részvételre, és jó lenne, ha a hozzá hasonlókból több volna Párizsban.² Kertész István, a szakértőcsapat vezetője, visszaemlékezésében nem győzi eléggé dicsérni és kiemelni elkötelezettségét, felkészültségét és konok kitartását.³ Úgyszintén Gyöngyösi János külügyminiszter, a magyar békeküldöttség vezetője.⁴ Minderre viszont más is felfigyelt. Például Gheorghe Tătărescu külügyminiszter, aki a friss hatalmi ügynökök biztatására külön jegyzékben számolt be Demeter Béla szerepléséről az eleinte még jobboldali, majd a rövidesen azt felváltó Groza-kormánynak.⁵ Igazából innen származtatható későbbi mártírsorsa.

*

Mint a már lassan hozzáférhető magyar titkosszolgálati dokumentumokból, továbbá az egykori munkatársak (Kertész István, Mikes Imre)⁶ emlékirataiból is kiderül: a párizsi békeszerződés tárgyalásainak ideje alatt Demeter Béla hamar meggyőződött Magyarország kiszolgáltatott helyzetéről, ezért tevékenyen részt vett a küldöttség nem kommunista tagjai által szervezett akcióban, amely Moszkva ellenőrzésének megkerülésével egy emigráns párizsi magyar csoport nevében próbálta a világ elé tárni azt az erdélyi valóságot, melyet hivatalos keretek között a Luxembourg-palotában nem mondhattak el.

Mikes Imre (akit *Erdély útjai. Nagymagyarországtól Nagyromániáig* című könyve miatt 1936-ban kitoloncoltak Romániából) 1945 és 1947 között a párizsi magyar nagykövetség sajtótitkára s egyben a békedelegáció sajtórészlegének is tagja volt. Az ő párizsi lakásán jött össze Erdély ügyében az az erdélyi szakcsoport, mely jelentésekkel, petíciókkal próbált lobbizni a nyugati emigráns körökben.

Sokáig a párizsi szovjet nagykövetséget is sikerült megtéveszteni, ám Boldizsár Iván jelentéseinek köszönhetően csakhamar kiderült, hogy kik készítették a rendszeresen szétosztogatott dokumentumanyagot.

Boldizsár Iván hivatalosan a Nemzeti Parasztpárt tagja és megbízottja, ám valójában a delegáció helyettes vezetője, a kommunista, Moszkva-ügynök Gerő Ernő bizalmasa volt, aki a magyar hírügynökség felügyelőjeként naponta tett jelentést a szovjet nagykövetségen a magyar delegáció tagjainak tevékenységéről és viselt dolgairól. Ő volt az, aki az MTI párizsi kirendeltségének megtiltotta, hogy továbbítsa azt a hírheft, legvadabb magyarellenes Visinszkij-beszédet, amelyet így a magyar közvélemény meg sem ismerhetett. Nyilvánosan megfenyegette Demeter Bélát, az erdélyi szakértőcsoport vezetőjét lobbitevékenységéért, azt állítva, hogy belpolitikai adatokat szolgáltat ki emigráns köröknek, amelyek természetesen a nyugati titkosszolgálatok irányítása alatt állnak, ezért hazatérésük után ennek majd komoly következményei lesznek. Demeter Béla kálváriája ekkor kezdődött, ő ugyanis a párizsi megbízatás után hazatért Magyarországra, míg szakértő társainak többsége Nyugaton maradt 1947. február 10-ét követően.

Boldizsár Iván párizsi szereplését és múltját Mikes Imre leplezte le 1953-ban Reflektor című műsorában – ekkor Gallicus álnéven már a Szabad Európa Rádió munkatársa volt. „A magyar népi demokrácia egyik legsilányabb propaganda-legénye” – mondta róla többek között.⁷ Tény, hogy a magyar titkosszolgálat irattárából még nem került elő a Boldizsár-féle feljelentés. (Elegendő lett volna a szovjet utasítás?) Az is tény viszont, hogy Demeter Bélát, aki továbbra is a politika hálójában marad, 1947 kora tavaszán az ÁVO letartóztatja. Ekkor kezdődik a Kiszgazdapárt szétverése is. Annak a „szalámi-politikának” az alkalmazása, melynek eredményeképpen a szovjet fennhatóság alá került kelet-európai államokban létrejöhetett a kommunista diktatúra és hatalom. Nagy Ferenc miniszterelnököt lemondatták (külföldön marad), Gyöngyösi János külügyminisztert az egész kormánnyal megbuktatják, a hozzá kötődő Demeter Bélát pedig lefogják. Kínzásokkal próbálnak kicsikarni belőle olyan terhelő adatokat, melyekkel alá lehetett volna támasztani például a Teleki Géza-féle „reakciós körök” béke-előkészítési akciójára vonatkozó vádakat. A katonapolitikai osztály Nádor utca 9. szám alatti egyik földszinti zárkájában rövid ideig társa volt dr. Dózsa István állatorvos, kandidátus. Elmondása szerint akkor öten voltak a cellában. Rajtuk kívül még dr. Bejtsy pápai kamarás, Sóvári Tihamér alezredes és Horváth Béla repülő ezredes. Demeter Bélát onnan az Andrássy út 60.-ba vitték át.

Az ÁVO négy hónapi vallatás után sem tudott Demeter Bélától egyetlen olyan információt szerezni, mint amilyenre utasítást kapott. A vallatások és kínzások egészségét annyira próbára tették, hogy a rabkórházban többhetes kezelésre és ápolásra szorult. Vagy a rabkórházból, vagy a hírheft Andrássy út 60.-ból figyelmeztető üzenetet tudott küldeni Teleki Gézának, hogy meneküljön. Demeter Bélát bizonyítékok hiányában, az érvényben levő törvények értelmében, szabadon bocsátják. Hiszen a Kiszgazdapárt szétverése sikerült, vezetőinek többsége külföldre menekült, s a kommunista párt is hatalomra került.

Kálváriája viszont folytatódott. Július 9-én a Münnich Ferenc rendőr altábornagy aláírásával ellátott parancs alapján a közrend és közbiztonság fenntartására, továbbá fontos állami érdekre hivatkozva ismét letartóztatták. Ezúttal a Budapesti Népfőügyészségen vallatják, mint a „Magyar Közösségi ügy” vizsgálati dossziéjában olvashatjuk (ÁBTL-319-V-2000/33). A magyar kommunista hatóságok „Magyar Közösség” néven korábbi fasiszta szervezetek és politikai pártok tagjainak állítólagos összeesküvését próbálták felgöngyöltetni. Demeter Béla 1943-tól volt tagja a kezdetben nemzeti civil egyesületnek, melyet később, már a háború után, revizionista és államellenes vádakkal illettek. Tagjainak zöme azonban külföldre emigrált, így az a foghíjas csoport, melyet Demeter Bélával együtt 1947-ben „begyűjtöttek”, teljesen ártalmatlannak és a múlt maradékának bizonyult.

A vallatások azonban erősen kikezdték D. B. egészségét, ezért átszállították a János Kórházba. Dr. Matusek főorvos lehetővé tette a barátaival való érintkezést,⁸ így például felkereste őt dr. Bakay Lajos urológus sebészprofesszor, aki 1946 februárjában már műtötte. Fia, ifjabb Bakay Lajos, a később az Amerikai Egyesült Államokban letelepedett idegsebész-professzor önéletrajzi könyvében⁹ (12) bőven olvashatunk arról, hogyan sikerült édesapja bátor fellépésének köszönhetően a halálos betegnek diagnosztizált foglyot kiszabadítani.

Demeter Bélát mindkét esetben vizsgálati fogságban tartották, bírói ítéletre nem került sor. Balás-Piri László állítása szerint¹⁰ (ő dr. Bakay Lajos unokája, Balatonlellen Demeter Bélának horgásztársa, 1990 után, a közel ötven éven át elhallgatott ügy élesztgetője) Nagy Ferenc és Teleki Géza Nyugatra történt menekülése után a súlyosan beteg Demeter Bélára „egy ideig” senki sem kíváncsi. Kivonul a közéletből és a politikából, s Bakay professzor meghívására Balatonlellen, a Bakay- és a Farkas-család védőszárnyai alatt húzza meg magát. Több mint három évet tölt ott, és egészségi állapota lényegesen feljavul. Kecskéket legeltet, horgászik, erdélyi ételekkel kedveskedik házigazdáinak. Újra kiegyensúlyozott és derűs – már amikor egy rossz előérzet vagy baljós következtetés nem teszi borúlátóvá.

Magyarország és Kelet-Európa politikai fejleményeit figyelve alighanem tudatában volt annak, hogy a balatonlellei idill nem tarthat sokáig. De azért napjait olvasással és tanulással töltötte – tökéletesítette német és francia nyelvismeretét –, tréfás versikéket faragott. Szívesen „eldiskurálgatott” a helybeliekkel, s csakhamar népszerű is lett körükben. A balatonlellei Bodonyi Dezső, az idő szerint pénzbeszedő, így emlékezik rá vissza:

„Úgy láttam, örül, hogy valaki bejött hozzá beszélgetni. Korban körülbelül megegyeztünk, így volt közös témánk. Később, ha kis időm volt, mindig bementem hozzá. [...] A későbbiekben ő is mesélt a háborús dolgokról, Erdélyről, a környezetről, barátairól. [...] Többszöri találkozás után jöttem csak rá, hogy valamtől tart. [...] Bizalmas dolgokat is elmondott, és figyelmeztetett: vigyázzak, mert esetleg nekem sem lenne jó, ha bizonyos körök megtudnák, hogy többször is beszélgettünk.”

Nem oktanul. Börtönviselt emberek állítják, hogy aki egyszer a börtönkenyereket megkóstolta, az hiába szabadul a rabságból, előre megérzi közelgő végzetét.

1951. március 15-én délelőtt az ÁVO egységei körülzárták Balatonlellét. Demeter Béla éppen a Farkas-családnál kávézgatott-beszélggett. A két civil ruhás detektívet a házigazda, mit sem sejtve, kávéval kínálta. Udvariasan arra kérték Demeter Bélát, hogy tartson velük, azzal nyugtatva a házigazdát, hogy mindössze rövid, egyórás kihallgatásról van szó. D. B. viszont jól tudta, miről és kikről van szó, és így búcsúzott: „Isten veletek, engem többé nem láttok...” Délután a hatósági személyek már házkutatást tartottak szobájában, majd lepecsételték az ajtót. Sem ügyvéd, sem barát, sem családtag nem látta többé.

*

Az 1970-ben rendezett vizsgálati dossziéból (ÁBTL-319-V-111763, eredeti iktatószáma 10-506-1951) kiderül: az ÁVO már letartóztatását megelőzően, 1951. március 12-ei keltezéssel Demeter Béla-környezettanulmányt készít. Abból személyi adatait (továbbá egykori házigazdája, özvegy Radnóti Istvánné sorsát) leszámítva csak annyi derül ki, amennyit a budapesti Kecskeméti utca 9. szám alatti lakóház házmestere (Kondásné) mondott róla. (Jellemző! Nem éppen a házmesterek voltak az ÁVO legmegbízhatóbb ügynökei?!) Üldözői így szereztek tudomást balatonlelleli tartózkodási helyéről.

Íme a szóban forgó (1970. november 16-án ellenőrzött és véglegesített) vizsgálati dosszié tartalma: 1. Tartalomjegyzék (1-2), 2. Betűsoros névmutató (3-4), 3. 1 darab kék kérdőjegy (5), 4. Demeter B. KT-ja [környezettanulmánya] (6-7), 5. Őrizetbe vételi határozat (8), 6. Nyilatkozat (9-10), 7. Jelentés (11-14, 22, 24-26), 8. Házkutatási jegyzőkönyv (15-16), 9. Feljegyzés (19-20), 10. Másolat (21), 11. Szolgálati jegyzék (23), 12. Gyanúsított[i] jegyzőkönyv (27-32), 13. Ítéletkivonat (33), 14. Határozat (34-35), 15. Boríték (36), 16. Zárólap (37), 17. Betekintőlap (38-39). („Lezárva 17. sorszámmal, 39 oldalszámmal, dátum).

A magyar Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára mindössze 39 oldalon kínálja az érdeklődőknek a Demeter Béla-ügyet, melyből nyilván nem derülhet ki, hogy Rákosi Magyarországáért is szolgáltatta ki a népi demokrácia útjára áttért román kormánynak az ő szolgálatában álló közhivatalnokot. Ezért ügye messze túlnő az egyéni emberi sorson, hiszen magát a magyar államot érinti: a közzolgálat és állampolgárság alapvető kérdéseit. Rákosi Magyarországá „intézményesített hazaárulást” követett el vele szemben, amikor cserben hagyta mint állampolgárt, mint feladatát teljesítő közhivatalnokot, különösen, hogy ennek az árulásnak a következménye valóban a mártíromság lett.

Térjünk vissza a vizsgálati dossziében található dokumentumokhoz. A „gyanúsított[i] jegyzőkönyv” második részében D. B. terheltként az alábbi, önéletrajzi vonatkozásait tekintve az egyetlen fennmaradt és hiteles vallomást teszi. E szöveget teljes egészében közöljük:

„1910-ben Somkeréken születtem. Édesapám körjegyző volt, vagyontalan, hétgyermekes család tagjaként nevelkedtem. Középiskoláimat Kolozsváron és

Székelyudvarhelyen végeztem. Kb. 20 éves koromtól paraszt és gazdasági kérdésekkel foglalkoztam, és tanulmányaim is jelentek meg ilyen irányban. Az Erdélyi Fiatalok faluszemináriumának elnöke voltam, s a Keleti Újságba kisebbségi és gazdasági cikkeket írtam.

1933–36 között magyar diákokat tanítottam románul Kolozsváron, és alkalmi fordításokkal kerestem a kenyerem.

1936-tól az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület főtítkára és az Erdélyi Gazda című lap szerkesztője voltam. Ezenkívül a Romániai Magyar Népközösség gazdasági szakosztályának a főtítkára is voltam.

1941–44 között a Kolozsvári Hetilapba is írtam cikkeket az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület megbízásából. Ezt a lapot a Sztójay-kormány 1944 márciusában a német megszállás után betiltotta.

A háború alatt, egészen a felszabadítás után, 1945. február 5-ig az erdélyi magyaroktól a vidékek autonómiájának megszervezésével foglalkoztam a Magyar Népi Szövetség megbízásából.

1945 februárjában Teleki Géza meghívására az erdélyi magyar szervezetek beleegyezésével Debrecenbe mentem, hogy az Ideiglenes Magyar Kormány mellett a függőben levő erdélyi kérdésnek szakértőjeként működjek.

A fenti minőségben működtem 1945 szeptemberéig.

1945 szeptemberében a külügyminisztertől és a miniszterelnöktől, Gyöngyösi Jánostól és Dálnoki Miklós Bélától megbízatást kaptam, hogy gyűjtsem az anyagot Erdélyből, amellyel a békekonferencián a romániai kisebbségi sérelmeket dokumentálni tudnánk.

A fenti kéréshez szükséges volt a már birtokomban levő anyag feldolgozása és egy hírszerző hálózat kiépítése a román kormány tudta nélkül.

Véleményem az volt, hogy ezt másképpen kell megoldani, és javasoltam, hogy a hírszerzés fedezésére egy állandó bukaresti magyar missziót állítsanak fel, amely felveszi a kapcsolatot az erdélyi magyarsággal.

A megbeszélés eredményeképpen 1945 őszén egy kb. 6 tagú bizottság ment le Romániába, és jelenleg is ott működik. Ennek tagjai voltak: Nékám Sándor dr. követségi tanácsos, Iklódy Dezső dr. követségi tanácsos, Gyöngyösi István dr. követségi tanácsos, Keresztes Zoltán dr. követségi titkár, későbbben ifj. Gyallay Pap Domokos követségi titkár és a fentiekén kívül néhány adminisztratív munkát ellátó beosztott.

Ezután megbízatásom, amelyet időközben Tildy Zoltán és Nagy Ferenc is megújított, az volt, hogy a bukaresti magyar misszió útján vagy egyes Budapestre látogató romániai magyar állampolgárok által a határon illegálisan áthozott üzeneteket, illetve adatokat kiértékeljem és feldolgozzam a Külügyminisztérium számára.

Meg kell jegyeznem, hogy az adatok zömét a bukaresti magyar diplomáciai misszió futárszolgálatával kaptam meg, és azok az értesülések, amelyek formailag illegálisan kerültek át a határon, olyan egyénektől származtak, akik vagy a miniszterelnökséggel, vagy a külügyminisztériummal kapcsolatban állottak.

Időközben a magyar misszió megszervezte a rendszeres hírszerző szolgálót a Magyar Népi Szövetség szervezeteinek felhasználásával.

Összegezve tehát: az adatokat a következő módon kaptam:

- a) a bukaresti misszió futárjával,
- b) Budapestre látogató magyaroktól, a határon illegálisan áthozva.
- c) Az Erdélyből kiutasítottaktól, kiknek panaszairól a Népgondozó Hivatalban jegyzőkönyvet vettek fel. Az utóbbi módon gyakran kaptunk hamis adatokat.

Az erdélyi magyarság vezetői közül adatokat Kurkó Gyárfás, Balogh Edgár, Bányai László, dr. Csákány Béla, a Magyar Népi Szövetség bukaresti irodájából egy Cziko nevű egyén, ugyanonnan egy evangélikus pap, kinek nevét nem ismerem, Felszeghy Ödön dr., dr. Csögör Lajos, György Endre, dr. Nagy Miklós és sokan, akikkel csak a bukaresti magyar misszió állott összeköttetésben, szolgáltatották.

Az adatok Budapestre juttatását a bukaresti misszió fent jelzett tagjai és más Bukaresten keresztül utazó magyar diplomaták intézték.

Rajtuk kívül Turi Kornél Sándor kolozsvári egyetemi tanár, Farkas Árpád kolozsvári mezőgazdasági főiskolai tanár, Antal Dániel román országgyűlési képviselő, Ungvári Sándor tanár, dr. Horváthy Dénes szövetkezeti tisztviselő, dr. Sággy István ügyvéd, Lakatos István román képviselő, dr. Jancsó Elemér kolozsvári egyetemi tanár, egy Csomóss nevű marosvásárhelyi egyetemi hallgató és még többen hoztak számunkra adatokat erdélyi eseményekkel kapcsolatban, akiknek a nevére nem emlékszem.

Az adatokat vagy a Külügyminisztériumba, vagy lakásomra hozták. Lakásomra, emlékezetem szerint, Jancsó Elemér, Ungvári Sándor és dr. Horváthy Dénes hoztak anyagot, legtöbbször szóban, mert nem merték román területen írásban hozni. Az olyan anyagot, melyet lakásomra kaptam, a legrövidebb időn belül ismertettem a külügyminiszterrel.

Az erdélyi vonatkozású híreket én értékeltem ki és dolgoztam fel egyedül. Tudomásom szerint hasonló megbízatása másnak a magyar kormány részéről nem volt. A gyakorlati munkában (fordítások) segítségemre volt Bárán Dezsőné (született Binder Margit) és Nagy Irén (gépelés). Báránné a kultuszminisztérium tisztviselője, és még Teleki Géza bocsájtotta rendelkezésemre. Nagy Irén tőlem kapta a javadalmazását, amit nekem a miniszterelnök térített meg. Báránnéval és Nagy Irénnel a lakásomon dolgoztunk.

Tudomásom volt egy-egy kapcsolatunk alapján arról, hogy Erdélyben a mi munkánktól függetlenül is működnek a magyarság körében illegális szervezkedések, illetve hírszerzés. Így pl. a Székelyföldön összeírták, hogy kik a jó magyarok, és kik nem, és egy esetleges magyar bevonulás esetén kiket lehet valamilyen tisztségbe helyezni. Valószínűnek tartom, hogy a Magyar Közösségnek is működött erdélyi szervezete.

1946-ban például különböző erdélyi városokban ítélték el magyar fiatalembereket illegális röpcédulák terjesztéséért.

Feltett kérdésekre válaszolva adom elő, hogy egyes körülmények szerint Csomóss Miklósnak lehettek kapcsolatai az ilyen illegális antidemokratikus szervezkedésekkel. Ezt támasztja alá az a körülmény, hogy az erdélyi Wesselényi Lövészegyesület vezetője Csomóss Miklós volt, és a Wesselényi-egyesület már a múltban is foglalkozott hírszerzéssel.

Meg kell még jegyezni, hogy Csomóss Miklós 1946 tavaszán felajánlotta, hogy rendelkezésemre bocsájt erdélyi anyagot, és egy más alkalommal pedig eldicsekedett Himmler amerikai ezredessel való kapcsolatával.

Megbízatomat, melynek értelmében az Erdélyből jövő híreket vettem át, és azokat a külügyminiszter részére feldolgoztam, 1946 nyaráig végeztem.

1946. augusztus első napjaiban a magyar békedelegációval, mint az erdélyi ügyek szakértője, kimentem Párizsba.

A külügyminiszter megbízott, hogy vegyem fel a kapcsolatot a nyugati emigrációban élő magyar diplomatákkal, és tudjam meg, milyen tevékenységet fejtenek ki a béketárgyalással kapcsolatban.

Miután nem voltak a fenti körökben ismerőseim, felkerestem br. Doblhoff Lillyt, akinek nemzetközi kapcsolatai vannak. Doblhoffot azelőtt nem ismertem. Doblhoff tájékoztatott a béketárgyalásokkal kapcsolatos akciókról, és megígérte, hogy összehoz Bakách-Bessenyeivel és Radvánszkyval.

Radvánszkyval kétszer hosszasan és egyszer futólag beszéltem. Beszélt az összes nyugaton levő emigránsról, és szavai alapján az volt a benyomásom, hogy csupán ketten számítanak politikai tényezőnek: Eckhardt Tibor és Bakách-Bessenyei, a többiek privát ügyeikkel vannak elfoglalva.

Bakách-Bessenyeivel kétszer beszéltem. Ő kifejtette, hogy a jelenlegi magyar rendszert nem ismeri el törvényesnek, és véleménye szerint ma Magyarországon szovjet irányítás van. Egyébként teljesen közömbös a magyar belpolitikával szemben.

Doblhoff és Radvánszky igyekeztek rábeszélni, hogy maradjak Párizsban, és ne térjek vissza. Kérték, hogy a jövőben rendszeresen levelezzünk „code” alapján, nehogy valaki tudomást szerezzen kapcsolatunkról, sőt még a címzést és a feladó nevét is megváltoztatjuk, ajánlotta Doblhoff. Én ajánlottam, hogy úgy az én részemre, mint esetleg általam más részére közvetítendő leveleket Szász Endréné névre [D. B. Magyar Közösség-beli fedőneve], és az én címemre küldjék. Szó volt arról, hogy Apor Gábor erdélyi testvéréhez is a fenti módon én fogom eljuttatni Apor Rómából küldendő leveleit.

Végül is a „code”-[o]t Doblhoff a lakásomra küldte Párizsba az elutazásunk előtt.

A vonatra szállva a „code”-[o]t egyéb írásokkal együtt átadtam Takácsi Miklósnak, mert ő futárlevéllel rendelkezett, és így nála biztonságban volt minden vizsgálat elől.

Takácsinak elmondtam azt, hogy a „code” a nyugati emigráns diplomatáktól ered.

Párizsban lefolytatott megbeszéléseimről Gyöngyösi külügyminisztert mindig tájékoztattam, csupán azt nem közöltem vele, hogy Doblhofftól a „code”-t átvettem.

A „code”-[o]t Budapesten megsemmisítettem hazaérkezésem után 3-4 nappal, amint Takácsitól azt visszakaptam. A fentebb említett emigránsoktól semmilyen értesítést nem kaptam, és én sem írtam nekik.

Párizsból történt megérkezésemtől egészen letartóztatásom idejéig az erdélyi anyag rendezésével foglalkoztam a külügyi levéltár számára.

Vallomásomat minden kényszerítő körülmény nélkül tettem, és azt helyesen vették fel. Ezt elolvasása után aláírással bizonyítom. Demeter Béla sk. Gyanúsított.”

*

Ezzel a vallomással adta ki a magyar állam Demeter Bélát a román hatóságoknak, illetve a Szekuritáténak. A vizsgálati dosszié 33. oldalán olvasható, 1954. augusztus 12-én készült „ítéletkivonat” szerint: „Demeter Béla, kémgyanú miatt volt eljárás ellene. Román hatóságoknak átadva. 1951. IV. 18. Az ítéletkivonat a büntető intézet jelentése alapján készült.”

Hogyan történhetett ez meg? Úgy, hogy a két ország belügyminisztere, Rajk László és Teohari Georgescu 1946 kora tavaszán együttműködési megállapodást írt alá, melyet az új román belügyminiszter, Alexandru Drăghici is átvállalt, és amely román részről soha, de magyar részről nagyon is működött. Ezt jelentette akkor a kommunista internacionalizmus és jószomszédi viszony.

Hogy Demeter Béla kiadatása mennyire kapóra jött a román hatóságoknak, azt a korabeli történések igazolták. 1949 nyarára a román hatalom elérkezettnek látta az időt az erdélyi magyarság lefejezésére, vezetőitől való megfosztására. Akkor tartóztatták le Márton Áron gyulafehérvári római katolikus püspököt (1949. június 21.), pár hónappal később, november 3-án Kurkó Gyárfás országgyűlési képviselőt, a Magyar Népi Szövetség elnökét (1945–1947), dr. Szász Pált, az EMGE volt elnökét, Korparich Edét, a „Kaláka” Szövetkezeti Központ vezetőjét. Majd 1950. február 17-én Lakatos Istvánt, szociáldemokrata politikust és országgyűlési képviselőt, aki 1945–46-ban a „Szövetség” Szövetkezeti Központ elnöke is volt, Venczel József szociológust, a Bolyai Egyetem statisztikaprofesszorát, gróf Teleki Ádámot, az *Erdélyi Gazda* főszerkesztőjét, valamint Bodor Bertalant, a kolozsvári Erdélyi Bank volt igazgatóját. A legfőbb vád ellenük igen súlyos: összeskűvés és hazaárulás.

Emlékezzünk csak: javában folyt még Párizsban a békeszerződés előkészítése, amikor a Magyar Népi Szövetség Százas Bizottsága – Petru Groza és Luka László szorgalmazása-kényszere nyomán – Nyilatkozatot fogadott el, melyet Gheorghe Tătărescu külügyminiszter 1946. szeptember 2-án a magyar-román határmegállapító bizottság előtt a következőképpen fogalmazott át: „...a magyar kormány kérései ellenkeznek az erdélyi magyarság kvalifikált vezetőivel, akik a Magyar Népi Szövetségben tömörülnek. Ezek ismételtén kijelentették, miszerint Erdélyben a nemzetiségi probléma nem határprobléma, hanem a születő demokrácia és a határok megnyitásának kérdése. Íme a romániai magyarok igazi érzülete.”

Ezt pontosította a bizottság ülésén jelenlevő Demeter Béla, majd ismertette a három évvel későbbi letartóztatottak: Márton Áron, Szász Pál, Lakatos István, Korparich Ede – az erdélyi magyarság autentikus képviselői – aláírásával ellátott, általa kijuttatott Memorandum téziseit.

A román hatalom ezért akarta koronatanúnak állítani a „nagy perben”, hiszen jól emlékeztek Tătărescu korabeli jegyzékére is. Csakhogy 1946-ban a vádlottak nem követhettek el „hazaárulást”, hiszen Márton Áron kivételével mindannyian még magyar állampolgárok voltak. A román ügyészség végül is ejtette a Memorandummal kapcsolatos vádat, s a letartóztatottak többségét a magyarországi Rajk-üggyel hozták kapcsolatba. Márton Áron és társainak pere 1951. július 30. és augusztus 7. között zajlott le a bukaresti katonai törvényszéken. Ebben a perben már nem tartottak igényt Demeter Béla „koronatanúságára”.

Tragédiája 1952. karácsony szombatján teljesedett be. A sors iróniája: Ikarusz-természetét meg nem tagadva Zsiláván osztozhatott a börtönkenyéren Gheorghe Tătărescu volt román külügyminiszterrel – és talán folytatta vele a párizsi békeszerződés mindmáig befejezetlen vitáját. És az is a sors iróniája, hogy éppen egykori ellenfele lehetett mártírhalálának hírhozó tanúság-tevője.¹¹

* * *

Eleven lelkiismeretbe és tudatba vágó érvényes kérdés: Ki és mikor fogja rehabilitálni Demeter Bélát? Nyilván a mindenkori magyar állam, akinek nevében kiszolgáltatták a román kommunista hatalomnak. De mikor? Ezt a jelenlegi Orbán-kormány is eldöntheti!

1990 és 2010 között Demeter Béla életéről és hagyatékáról neves magyarországi történészek egész sora közölt feltáró-tisztázó és úttörő értékű-mértékű tanulmányt: Romsics Ignác, Raffay Ernő, Fülöp Mihály, Balogh L. Béni, Barabás Béla és Vincze Gábor (több álnév alatt is).

2010. január 6-án Kolozsvárott, az Erdélyi Múzeum-Egyesület székházában, az Agrártudományi Szakosztály, a Romániai Magyar Közgazdász Társaság és a Pro Identitas Alapítvány kezdeményezésére, az „Erdélyi sors – magyar sors” című rendezvény keretében emlékeztek a száz éve született Demeter Bélára. Ezt követően a főtéri Szent Mihály-templomban tartottak kegyeletadó gyászmisét emlékére.

2010. március 20-án Demeter Bélát a Magyar Örökség Kuratóriuma Post Mortem Nagydíjával tüntette ki. Történelmi értelemben beköltözött tehát a Nemzet Szellemi Örökségének Pantheonjába. Már csak a politikai és jogi rehabilitáció következhet!

JEGYZETEK

1 Tötössy Magdolna közlése, 1993. december 1. A D. B.-val raboskodó Gyöngyössy István elmondása szerint, amelyet Demeter János is megerősített, 1952. december 24-én szóváltás, dulakodás tört ki az öt cellájába visszakísérő örök és D. B. között. D. B. a cella ajtajában elvá-

gódott, az örök befelé rugdosták, majd rácsapták a fémajtót. D. B. koponyája a vasajtó és tokja közé szorult. Azonnal szörnyethalt.

- 2 Márai Sándor: *Ratto d'Europa. Róma, 1954.* Magyarul: *Európa elrablása (Párizsi napok, 1946).* Debrecen, 2008, Helikon Kiadó, 119–121.
- 3 Kertész István: *Magyar békeillúziók, 1945–47.* Bp., 1995, Európa, 390–393.
- 4 Gyöngyösi János vizsgálati dossziéja az Állambiztonsági Szolgálatok (III/3-C oszt.) Történeti Levéltárában (3.1.9.V.-2000/1.).
- 5 Gheorghe Tătărescu: *Însemnări.* Vremuri și suferințe. Kézirat.
- 6 Mikes Imre: Második Trianon (DunaNova Press, netváltozat, é. n. XIV. rész). Lásd a SzER Reflektor című, 1953. július 16-án sugárzott műsorát.
- 7 Uo.
- 8 Balás-Piri László levele Kegyes Katalinnak a bukaresti Katonai Törvényszéken tárgyalt 1421/1951 sz. ügygel kapcsolatban. 1989. IV. 20. Kézirat.
- 9 Ifj. dr. Bakay Lajos: *A szélnek eresztett nemzedék.* Egy agysebész életútja a Dontól a Harvardig. Bp., 2004, XX. századi Intézet, 98–139.
- 10 Balás-Piri, uo.
- 11 Tătărescu, uo.

